

**ПРАВОПИСНА НОРМА
ЯК ВІДТВОРЕННЯ ЗВУКОВИХ ТА
МОРФОЛОГІЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ
УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ**

**(на прикладі твору «Дух нашої
давнини» Дмитра Донцова)**

На основі твору «Дух нашої давнини» показано, як правописна система відтворює ідеологію автора; виокремлено ознаки недотримання кодифікованої того часу норми 1933 р., простежено принципівість автора в обстоюванні української мовної самобутності, розглянуто формування нових правописних стандартів, проаналізовано відтворення правописного кодексу Дмитра Донцова у «Проекті» 1999 р.

Ключові слова: правописна система, мовна норма, Дмитро Донцов, фонетичні риси, морфологічні риси.

На основании произведения «Дух нашей древности» показано, как правописания система воспроизводит идеологию автора; выделены признаки несоблюдения кодифицированной в то время нормы 1933 г., прослеживается принципиальность автора в отстаивании украинской языковой особенностей, рассмотрено формирование новых правописных стандартов, проанализировано воспроизведение орфографического кодекса Дмитрия Донцова в проекте 1999 г.

Ключевые слова: правописная система, языковая норма, Дмитрий Донцов, фонетические черты, морфологические черты.

In our days many different publishers use different spelling rules, so the work on spelling code is always relevant in Ukraine. Works published outside of Ukraine (for example, «The spirit of our past» of Dmytro Dontsov, published in Prague, 1944) reproduce the orthographic system, which is not distorted by the Soviet practice of language use.

Object of the article: to investigate the orthographic code of the writers of the period of «Visnyk» on the example of the work «The spirit of our past».

Objectives of the article: to show how orthographic system of the work «The spirit of our past» reflects the ideology of Dmytro Dontsov, to distinguish the failure signs of the codified at that time norm, to follow the persistence of the author in defending of Ukrainian linguistic identity, to show the formation of new spelling standards, to analyze the reproduction of the Dmytro Dontsov's spelling system in the Project of 1999.

© Микитюк І. Р., 2016

Conclusions: a) spelling practice of Dmytro Dontsov contributed to the reproduction of national traditions despite of artificially created spelling system of the Soviet time; b) revised and updated Spelling of 1999 is a sign of indestructibility of Ukrainian phonetic and morphological laws; c) spelling problems actualize the question of decommunisation of the past in terms of the language; d) spelling norm requires the continuous improvement (despite of the war, problems in the country, lack of language and political convictions); e) spelling system of the language tends to reproduce the sound harmony and grammatical features of the language.

The prospects of the future work: to research the phonetic-spelling means based on philosophical, cultural, artistic and journalistic works of writers of the period of «Visnyk».

Key words: spelling system, language norm, Dmytro Dontsov, phonetic features, morphological features.

Сучасний етап розвитку української літературної мови – це постійне вдосконалення кодифікованої норми, що неможливе без вирішення правописних проблем. Попри декомунізацію минулого (зміна назв вулиць, повалення пам'ятників Леніну, Петровському тощо) маємо на 25-у році Незалежності правопис, що в низці випадків узаконює неукраїнську фонетику, чужі словотвірні моделі та невластиві форми слів.

Робота над правописним кодексом в Україні завжди актуальна, бо тепер чимало різних видавництв послуговуються різними орфографічними правилами. «Проект» нової редакції «Українського правопису» (1999 р.) не було ухвалено, щодо чого В. Німчук зазначив: «Навряд чи є в світі ще один народ, якому чужі правителі або політичні партії наказували, як писати його мовою» [3, с. 5]. Відтак і зараз працює правописна комісія, бо сучасний правопис відтворює колоніальне минуле, закон Ківалова-Колісніченка унеможлиблює захистити 10-у статтю Конституції України, а правописне різноманіття сьогодні, як і впродовж усього розвитку мови, розхитує стабільність мовної системи.

В українознавстві на сьогодні є чимало праць, що вмотивовують систему письма. Наприклад, історію українського правопису (з поданням текстів різних періодів) дослідив та проаналізував В. Німчук [3], лінгвістично-політичний аспект українського правопису охарактеризувала І. Фаріон [8], історію

появи різних правописних концепцій та апробацію правописів у сучасному медіапросторі дослідив Д. Данильчук [2], нищення правописної системи в соціолінгвістичному вимірі охарактеризувала Л. Масенко [5; 7].

Мета роботи: дослідити правописний кодекс письменників Вісниківського періоду на прикладі тексту «Дух нашої давнини». Завдання роботи: показати, як правописна система твору «Дух нашої давнини» відтворює ідеологію Дмитра Донцова, з'ясувати ознаки недотримання кодифікованої того часу норми, простежити принципівість автора в обстоюванні української мовної самобутності, виокремити формування нових правописних стандартів, проаналізувати відтворення правописної системи Дмитра Донцова в «Проекті» 1999 р. Джерелами фактичного матеріалу є прижиттєве видання твору «Дух нашої давнини», опубліковане 1951 р. у Мюнхені–Монтреалі «заходами прихильників автора» (1), та видання цього самого твору 2011 р. (накладом Юрія Криворучка) (2). Обидва тексти повністю зберігають правопис автора, що переважно закріпив «Правописний словник» Г. Голоскевича [1].

Дмитро Донцов гостро не сприймав дійсності, відтак його праця, написана в Празі 1944 р., відтворює нацистський світогляд та категоричність суджень. Автор вважає за потрібне духове відокремлення України від азійської Росії, обстоює виховання українців як сильних морально та мілітарно, критикує демократію. Погляди ідеолога українського націоналізму увиразнено дотриманням (попри чинну того часу правописну систему 1933 р.) правильних норм харківського правопису 1928 р., що «став певним символом опозиційності, спротиву більшовицькому режимові» [2, с. 67–68].

Фонетичні норми соборного (скрипниківського) правопису відтворює низка фактів.

1. Уживання звуків [z] та [r]. Нашу українськість засвідчує саме [z], поширений у мовленні. Автор у творі подає: *географічний, Господь, гріх, грішний, змаг, перестерігати* тощо, бо їхня вимова відповідає нормі. Мовознавець О. Сербенська у статті «Із бесід про усне мовлення» згадує російського

дисидента І. Померанцева, який каже, що [ɣ] дуже давній звук і на «терезах вічності переважає всі носові французької мови» [6, с. 24]. Щодо літери [ɣ], то цей графічний знак (до знищення правописом 1933 р.) упродовж 300 років відтворював мовлення українців. 1619 р. для відтворення грецького [g] М. Смотрицький запровадив в українське письмо [ɣ], позаяк на ту пору вживали звукосполуку [kɣ] (наприклад, П. Беринда). [ɣ] присутнє у творах Л. Боровиковського, «Граматиці» П. Куліша, журналі «Основа», збірнику «Українські приказки» М. Номиса, «Словарі української мови» Б. Грінченка (1907–1909 рр.) та інших виданнях. Правопис 1990 р. повернув звук [g] у низці українських слів (*агрус, газда, гандж, танок, тедзь, тотель-мотель, трунт, туля, джигун, дзига* та ін. – приблизно 30 лексем), проте вживання цієї літери й далі було невмотивовано в написанні запозик, що наслідувало російські традиції. «Проект» правопису 1999 р. подає цей звук у низці іншомовних слів на зразок: *Густав, Гете, Гвінея, Гюго, Гавтман, Чікаго, Копенгаген, Гренада*; зазначає, що терміни, похідні від прізвищ з буквою [ɣ], також треба писати із цією літерою (*ангстрем, гальваніка, гібс, рентген, фольксваген*).

Дмитро Донцов послідовно відтворює цей звук у своїй праці. Наприклад, загальновживані слова (*архипеляг, вульгарний, гангрена, татунок, трунт, егоїст, енергійний, енергія, жаргон, інтелігенція, легенда, магнат, організація, пропаганда, фрагмент*) та терміни (*гідальго, егоцентризм, еміграція, ігнорація, ідеологія, морфогенічний, негація, резигнація, ренегат, ретроградство, сутестія*) у книжці подано відповідно до норм Всеукраїнської академії наук, що зафіксував словник Г. Голоσκεвича. Прикметно, що частину з поданих слів (*татунок, трунт*) відновив правопис 1990 р.

Усі власні назви праці «Дух нашої давнини» відповідають мові-джерелі: *Агамемнон, Аргентина, Бугле, Вашингтон, Гарібальді, Геркен-Русова, Гінтер, Готфрід, Грос, Ольгерд, Ортега-і-Гасет, Тургенєв, Шпенглер*. Відтворюючи російське мовлення, Дмитро Донцов також використовує [ɣ]: Наприклад, ідеолог націоналізму цитує Лермонтова (*в гордом покоє* (1, с. 37)), відтворює вислів Сковороди про Московщину (*Всегдашнее*

отверщеніє к краю сему (1, с. 37)), характеризує Петра та Катерину (*птенци гнезда Петрова* (1, с. 316)), дає назву (очевидно, латинською) колишнім «мандрованим дякам» (*вагі сколярес* (1, с. 320)), наслідує Апокрифи (*гдиж в тілі чоловічим бивши* (1, с. 216)).

2. Правильне відтворення грецької літери *тета* (θ). В Україні (під впливом російської мови) невмотивовано закріпилася літера [ϕ] замість [t], відтак маємо *ортодоксальні* (*правила*), *ортодокс*, *ортопед* (усі похідні від грецького *orthos* – правильний), але *орфографія*, *орфоенія* (хоч також від грецького *ортос*). «Безцінним свідченням чужости звука ϕ є і перелік зукраїнізованих імен як відповідників до російських», – відзначає І. Фаріон і наводить приклади: *Агатангел* (*Агафангел*), *Атена* (*Афіна*), *Тадей* (*Фадей*), *Тодос*, *Тодосій* (*Феодосій*), *Пилип* (*Филипп*), *Хома*, *Тома* (*Фома*) та ін. [8, с. 47]. Отже, фонетика засвідчує, що за всю тисячолітню історію ми запозичили єдину літеру ϕ , яка й досі є чужою. Відтак по-українському нормативно вживати: *ортографія*, *ортоенія*, *катедра*, *етер*, *міт*, *логаритм*, *анатема*, *патос*, *Голгота* (бо ж маємо на місці θ літеру t у словах *театр*, *теорія*, *ортопед*, *Марта*, *Гетсиманія*, *Скити* та ін). Мовлення Дмитра Донцова засвідчує неперервність у вживанні літери *тета* (θ) в українській мові, позаяк маємо: *анатема*, *апотеоза*, *Демостен*, *катедра*, *мітичний*, *Пітагорійці*, *Тома*.

3. Написання початкового [u] в певних випадках. Б. Грінченко у «Словарі української мови» (1907–1909 рр.) подає 99 слів з початковою літерою [u], проте вже правопис 1928 р. спростив орфографію, викинувши початкове *u* з українського мовлення. Оскільки І. Огієнко (ініціатор правописних змін та фундатор правописної системи ВУАН) подав цей звук як факультативний, то однозначно системність [u] в початковій позиції було розхитано. Відтак цього початкового звука немає в «Правописному словникові» Г. Голоскевича, відповідно у Дмитра Донцова бачимо лише слово *иноплеменик*. Отже, простежити, чи це випадковість, чи ні, можна лише на прикладі

інших творів автора. «Проект» правопису 1999 р. пропонує відновити цей звук у словах: *икавка, икати, инакодумець, инакше, индик, иній, инколи, иноді, инопланетянин, инородець, иншомовний, иржа, иржавіти, иржати, ирій, ирод, переинакшити*, бо таку вимову донині засвідчує діалектне мовлення.

4. Відсутність ненормативного поєднання голосних літер. Наприклад, 1933 р. вилучено зі словників та мовленнєвої практики дифтонг *ія* в словах іншомовного походження. Ще І. Огієнко відзначав, що українська мова «не терпить ззіву», тобто збігу двох голосних, а саме звукосполука *ія* дає змогу уникнути цієї ненормативної вимови, забезпечує мелодійність мови. Зрештою, за законами словотвору правильно буде: *матерія+льн-=матеріальний, артерія+льн-=артеріальний*. Цю українську модель potwierджує слово *парафіальний*, яке збережено в мові, позаяк «совєтська» система не могла втручатися в написання лексеми, якої начебто не мало бути. Сталінський правопис не змінив написання слів *васіліяни, макіяж*, імен *Юліян, Купріян, Маркіян* та деяких інших. Від 1999 р. запропоновано відновити мовну консонантність та вживати форми *геніальний, матеріальний, діялект, тріумф, марсіянин*. Не властива українській мові не лише звукосполука [ia], а й поєднання [io], [iu], що побутують у російській мові. «Проект» 1999 р. пропонує повернути в українську мову слова *йон* (не *іон*), *йол* (вітрильне судно) (не *іол*), бо ж маємо *Йосип* (не *Іосип*), *Йордан* (не *Іордан*), *Юда* (не *Іуда*), а також *йод, йогурт*. Правопис 1946 р. змусив нас донині писати *проект* (знову зі збігом голосних), а не доречне *проєкт*, хоч відтворюємо правильно слова *об'єкт, суб'єкт*. У Дмитра Донцова маємо численні приклади щодо вживання звукосполуки *ія*: *діагноза, Іліяда, ініціативний, інтузіязм, матеріяліст, преторіянець, принципіальний, соціалізм, соціальний, фіяско* та ін. Послідовно вживає ідеолог націоналізму притаманні українській мові звукосполуки *іє* (*пієтизм, проєкт*) та *ію* (*тріумф*), бо «неприродні для нашої мови *іа-, іе-, іо-, іу-* живуть тепер лише у російській мові» [8, с. 64].

5. Уживання початкового *іє-*. Правопис 1928 р. не вмотивовує написання слів *ієраргія*, *єрархія* чи *гієрархія* [8, с. 99]. Словник Г. Голоскевича подає *ієрархія* [1, с. 154] (відсутнє слово *гієрархія*), хоч є *гієрогліф* [1, с. 75], *Геллада* [1, с. 73]. Дмитро Донцов систематично вживає приставний звук [ɟ]: *Геллада*, *гієрархізований*, оскільки приєднання на початку слова приголосного звуку (з метою усунення збігу голосних між словами) нормативно відтворює фонетичні закономірності мови. Наприклад, у сучасній мові нормою є *Ганна* (хоч правильно й *Анна*), *горіх* (у діалектах – *оріх*).

6. Послідовне використання м'якого [л'], знищеного правописом 1933 р. та наступною мовно-політичною практикою «совєтської» держави. До заборонених слів потрапили: *бльокада*, *галянтерея*, *лябораторія*, *лява*, *ляндшафт*, *парлямент*, *плян* [7, с. 356–399], які замінено на *блокада*, *галантерея*, *лабораторія*, *лава*, *ландшафт*, *парламент*, *план*, *пломба*. Дмитро Донцов пише: *архипеляг*, *ідеольогія*, *клясичний*, *парлямент*, *плян*, *постулят*, *регляментація*, *схолястика*, *Філядельфія*, *фразеольогія*, *шабльоновий*. «Проект» правопису 1999 р. не відновлює цієї особливості української мови.

7. Уживання м'якого [н'], що відтворює тогочасне мовлення: *народній*, *західньоевропейський* (у творі написано через дефіс – О. М.). Цей звук закріплено в словнику Г. Голоскевича, який видано 1930 р., але не відновлено в сучасному правописному кодексі.

8. Традиційне правило дев'ятки публіцист використовує відповідно до норм тогочасної правописної системи, що закріплює сьогодні «Проект» 1999 р.: *Аристотель*, *архипеляг*.

9. Присутність початкового *є* у творі «Дух нашої давнини»: *Європа*, *європейський*, *єспанець*, *Еспанія*. Правопис 1928 р. подав це правило так: «На початку слова *є* в чужих словах передаємо через *е* (а не *є*): *Європа*, *Евпаторія*, *Еспанія*, *ефект*, *естетика*» [8, с. 98], проте ця норма чітко не вмотивована ні в «Проекті» 1999-го року, ні в чинному правописі.

Щодо морфологічної норми. Закінчення *-і:* в родовому відмінку – це наслідок політичного втручання (1933 р.)

у структуру української мови, аби максимально наблизити її до російської мови. Проте фольклорні матеріали, давні пам'ятки, Гетьманські акти, літературні твори та сучасні тексти переконливо засвідчують панування форми на *-и* в родовому відмінку: *Не вчися розуму до старости, а до смерти* (Нар. тв.), *Пошли тобі Матір Божя Тії благодати* (Т. Шевченко), *Навколо радості так мало* (В. Сосюра). «Проект» правопису 1999 р. пропонує відновити цю історично вмотивовану форму в словах *крови, любови, осени, соли, Руси, Білоруси* та в тих іменниках, у яких є збіг приголосних (*злости, напасти, незалежності, кисти, користи, круговерти, повісти, радості, совісти*). У Дмитра Донцова всі іменники 3-ї відміни подано із закінченням *-и* в родовому відмінку однини: *байдужості, витривалості, гуманності, діяльності, зручності, іншості, любови, людності, мудрості, окремішності, рішучості, свідомості, твердості, честі* та ін.

Нормою для української мови є вживання дублетних форм: *абрикос – абрикоса, барліг – барлога, бідак – бідака, верховод – верховода, зал – зала, змій – змія, клавіш – клавіша, птах – птаха, сусід – сусіда*. Тексти художньої літератури та словники potwierджують, що такі іменники можна вживати як іменники чоловічого (зі закінченням *-а*) та як іменники жіночого роду. І. Огієнко в часописі «Рідна мова» зазначає, що українській мові притаманні іменники жіночого роду, наприклад, *бензина, візита, девіза, етикета, желатина, папіроса, прогноза, синтакса*. Проте «словник Огієнка подає паралельне вживання тих самих іменників у формі чоловічого та жіночого роду, фіксуючи відмінності в мовній практиці Галичини і Наддніпрянщини; у Словнику Голоскевича подвійні форми заступлено переважно формами жіночого роду, напр., із загальновживаної лексики це: *анекдота, гардероба, лімонада, маргарина*; з термінології грецького походження: *аналіза, генеза, гіпноза, діагноза, етикета, екстаза, алінса, психоза, прогноза, симбіоза, фасада* та ін.; зі слів французького походження: *променада, парада, патруля, резерва*» [4, с. 30]. Форми жіночого роду – *адреса, вуаля, візита, оаза* – засвідчено творами Лесі Українки,

М. Коцюбинського, В. Самійленка та ін. В. Сімович уважав, що ненормативний для української мови чоловічий рід – це вплив граматик московської мови (на них вплинула французька), а українська мова здавна, під безпосереднім впливом Заходу, приймала ці слова в жіночому роді [4, с. 30]. На догоду сталінському правопису 1933 р. (який з незначними змінами панує в Україні донині), ці іменники набули чоловічого роду (це зрештою засвідчив СУМ). Відтак лише добре усне мовлення та деякі посібники з культури мовлення зазначають правильність форм *оркестра, вазеліна, бензина, тене́за* (звичайно, подаючи нормативність і чоловічого роду) [8, с. 84–86]. Дмитро Донцов уживає зазначені іменники лише з нормативним жіночим родом, приміром, *апотеоза, діагноза, маскарада, роля*.

Результат роботи: уперше висвітлено правописну систему письменників Вісниківського періоду (на прикладі твору «Дух нашої давнини» Дмитра Донцова), з'ясовано, що автор не сприймав сталінсько-кагановичівсько-постишівського правопису, а спирався на норми Всеукраїнської академії наук, правопис 1928-го року, що відтворював самотність та системність української мови. Проаналізований фактичний матеріал дає змогу зробити такі висновки:

- правописна практика Дмитра Донцова сприяла відтворенню національної традиції, тобто норм соборного (харківського, скрипниківського) правопису всупереч штучно створеній правописній системі «совєтського» часу, яку репрезентував антиукраїнський, антинаціональний правопис 1933 р.;
- доопрацьована та оновлена правописна норма 1999 р. є ознакою незнищенності українських фонетико-морфологічних законів;
- правописні проблеми актуалізують питання декомунізації минулого в мовному плані;
- правописна норма потребує постійного вдосконалення (попри війну, проблеми в країні, відсутність мовно-політичного світогляду);
- правописна система мови прямує до відтворення звукової

гармонії та граматичних особливостей мови.

Перспективою роботи є: дослідження фонетико-правописних засобів на основі філософських, культурологічних, художніх та публіцистичних творів письменників Вісниківського періоду.

Бібліографічні посилання

1. **Голоскевич Г.** Правописний словник / Г. Голоскевич. – Нью-Йорк ; Париж ; Сидней ; Торонто ; Львів : Наукове товариство ім. Шевченка, 1994 – 462 с.
2. **Данильчук Д. В.** Український правопис : роздоріжжя і дороговкази / Д. В. Данильчук. – К. : Либідь, 2013. – 224 с.
3. **Історія українського правопису : XVI – XX століття.** Хрестоматія / упорядн. В. В. Німчук та ін. – К. : Наук. думка, 2004. – 584 с.
4. **Кацімон О.** Дискусійні питання українського правопису в ділянці морфології української літературної мови (з окремими увагами на погляди Василя Сімовича) / О. Кацімон // Дивослово. – 2009. – № 3. – С. 27–33.
5. **Масенко Л. Т.** Мова і суспільство : постколоніальний вимір / Л. Т. Масенко. – К. : ВД «Академія», 2004. – 163 с.
6. **Сербенська О.** Із бесід про усне мовлення / О. Сербенська // Урок української. – 2001. – № 10. – С. 24–27.
7. **Українська мова у XX сторіччі : історія лінгвоциду** / упорядн. Л. Масенко та ін. – К. : ВД «Києво-Могилянська академія», 2005. – 399 с.
8. **Фаріон І.** Правопис – корсет мови? Український правопис як культурно-політичний вибір / І. Фаріон. – Львів : Свічадо, 2006. – 120 с.

Джерела фактичного матеріалу

1. Донцов Д. Дух нашої давнини / Д. Донцов. – Мюнхен ; Монреаль : Видано заходами прихильників автора, 1951. – 342 с.
2. Дмитро Д. Дух нашої давнини / Д. Донцов. – Львів ; К. : Накладом Юрія Криворучка, 2011. – 160 с.